

Dorothea Wendebourg

Essen zum Gedächtnis. Das Gedächtnisbefehl in den Abendmahlstheologien der Reformation. Beiträge zur historischen Theologie 148. Tübingen: Mohr Siebeck 2009. VIII + 268 s. € 79.

Hører man til dem, der synes kirkehistorie er bedst, når den placerer teologiske tekster i deres rette historiske sammenhæng, er denne omfangsmæssigt forholdsvis beskedne bog en lille guldgrube. Her gennemgås med stor akribi og næsten al den teologiske kompetence, man kan ønske sig, forståelsen af nadverens "ihukommelsesmotiv" fra senmiddelalderens teologi over Erasmus til Luther, Karlstadt, Zwingli, Oekolampadius og Melanchthon. Bogen slutes med en meget instruktiv gengivelse af undersøgelsens resultater i teseform.

"Ihukommelsen" indgår i et "spil" om nadveren, hvor også elementerne "messeoffer" og "realpræsens" findes, og hvor "ihukommelsen" kan bruges som argument både for og imod såvel messeoffer som realpræsens. Med disse tre begreber kridtes banen op og de forskellige positioner kan nu placeres i forhold til deres forståelse af disse tre begrebers indbyrdes relation. Wendebourg formår med denne tilgang at give et meget overskueligt og differentieret billede af nadverteologiernes indbyrdes forhold.

I senmiddelalderlig teologi retter ihukommelsen sig mod korset som fortidig begivenhed, og indirekte begrundes det gentagelsen i messeofferet. En tilsvarende betoning af ihukommelsen af korset som fortidig begivenhed finder man hos Karlstadt, Oekolampadius og Zwingli, men nu som et modargument mod realpræsensen. Hos Luther spiller ihukommelsen ifølge Wendebourg en mere tilbagetrukket rolle og retter sig altid mod den i enhver nadverfejring fremrakte guddommelige selvgiven. Dette element bliver stærkere i forbindelse i striden med Karlstadt. Kort forinden, i 1523, har Luther i flere skrifter slået fast, at nadveren formidler Kristus med alt, hvad han er og har. Denne pointe kan som her fremhæves uden henvisning til ihukommelsesmotivet, hvor det eksplicit forbindes med det salige bytte, men hukommelsesmotivet kan også understøtte forståelsen af Kristi given sig selv. I striden med Karlstadt byder situationen dog, at henvisninger til ihukommelsesmotivet overvejende er negative, for ihukommelsen betyder for Karlstadt, at der "keyn geschenke" er (145). Senere forbinder Luther imidlertid ihukommelsesmotivet direkte med det salige bytte. Ihukommelsesmotivet kan Luther bruge, så længe det kan understøtte virkeliggørelsen af den nutidige gaveakt. Men netop her har Luther ifølge Wendebourg en blind plet, for han retter i diskussionen med svejtserne alene sin opmærksomhed mod indstiftelsesordene og ser ikke, hvordan især Oekolampadius forbinder sin forståelse af indstiftelsesordene med ihukommelsen af den fortidige og derfor ikke nærværende korsbegivenhed for at afværge en messeoffertanke (153).

I den videre diskussion om sammenhængen mellem offer og ihukommelse støder man alle kvaliteter til trods alligevel på en lakune i Wendebourgs kompetence. Hun har tidligere i bogen i en diskussion med Wolfgang Simon og hans store bog *Die Messopfertheologie Martin Luther* kritiseret hans forsøg på give plads til en luthersk "messeoffertanke". En sådan hører ikke hjemme i Luthers teologi, for enhver tanke om offeret som central del af nadveren vender rundt på nadverbevægelsen og lader den gå fra menneske til Gud, fremfor omvendt. En offertanke kan kun finde en plads, som en del af den tak, som *følger efter* nadverens gave og alene er den erindrende modtagers rene svar (253). Hvad renhed her betyder, forbliver dog uklart. Simon har tidligere kritiseret Wendebourg for at hænge fast i en "email-forståelse" af kommunikationsforhold ("Worship and Eucharist in Luther Studies", i: *Dialog 47* (2008)): først en besked den ene vej, derefter en den anden vej. Simon tænker kommunikation mere komplekst og har plads til det menneskelige offer som en del af Guds gave. Derfor kan han lettere få plads til Luthers tale om ihukommelse som takoffer i skriftet "Vermahnung zum Sakrament des Leibes und Blutes Christi" fra 1530. Wendebourg kan alene læse denne sammenkædning af ihukommelse og offer som spændingsfyldte udsagn forårsaget af den konkrete "sjælesørgeriske situation" (163). Hun forsøger på den baggrund at kritisere Simon for at overse handlingsretningen, men Simons mere sofistikerede kommunikationsforståelse, som i virkeligheden understøtter Luthers forståelse af det salige bytte, lader ham alligevel beholde sit tag i den lange ende.

Ikke underligt finder Wendebourg den lutherske nadverforståelse klare og mest trofast videreformildet hos Melanchthon, på hvis dødsdag forordet også er forfattet. Han undgår nemlig i modsætning til Luther at komme med lejlighedsvis udsagn, der synes at kollidere med grundopfattelsen. Bogens anliggende afslører sig derfor til slut som et bidrag til etableringen af en ensartet reformatorisk Wittenbergteologi. Meget kunne tale for i stedet at se Wittenbergteologien som et cluster af variationsmuligheder inden for samme ramme.

Bo Kristian Holm

Friedrich Schleiermacher

Filosofi, teologi, pædagogik. Udvalgte tekster. Oversat og udgivet af Peter Grove i samarbejde med Anders Moe Rasmussen og Peter Widmann. Aarhus: Forlaget Philosophia 2010. 430 s. Kr. 399.

Schleiermacher blir ofte omtalt som den moderne teologiens grunnlegger. Han fikk stjernestatus allerede i sin egen tid og ble feiret som en av tidens ledende ånder, da han besøkte København i 1833. Likevel har han senere hen spilt en svært beskjeden rolle i dansk (og norsk) teologi, og nær sagt ingen ting av ham har foreligget på dansk. Det siste har Peder Grove vil-